

**CHAPTER X. HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF WORLD
PEDAGOGICAL SCIENCE FROM THE MOST ANCIENT TIMES
TO THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY. PEDAGOGICAL
THEORY OF Y. A. COMENIUS**

Student of Termez State Pedagogical Institute

G'affarova Dilnur

Gulboyeva Madina

Abstract: This article analyzes the development of world pedagogical science from the most ancient times to the first half of the 19th century. The pedagogical views of the Ancient East, Greece, Rome, the ideas of education and upbringing of the Middle Ages and the Renaissance are highlighted. In particular, the pedagogical theory, didactic views and ideas of upbringing of Ya. A. Komensky are expanded. Komensky's pedagogical principles are explained by their importance in the formation of the modern education system.

Keywords: history of pedagogy, education and upbringing, didactics, Komensky, class-lesson system, pedagogical principles.

**X BOB. ENG QADIMGI DAVRLARDAN XIX ASRNING BIRINCHI
YARMIDA JAHON PEDAGOGIKA FANINING RIVOJLANISH
TARIXI. YA. A. KOMENSKIYNING PEDAGOGIK NAZARIYASI**

Termiz davlat pedagogika instituti

G'affarova Dilnur

Gulboyeva Madina

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahon pedagogika fanining eng qadimgi davrlardan XIX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan rivojlanishi tahlil qilinadi. Qadimgi Sharq, Yunon, Rim pedagogik qarashlari, o'rta asrlar va Uyg'onish davridagi ta'lim-tarbiya g'oyalari yoritiladi. Ayniqsa, Ya. A. Komenskiyning pedagogik nazariyasi, didaktik qarashlari va tarbiya haqidagi g'oyalari kengaytiriladi. Komenskiy pedagogik tamoyillari zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishidagi ahamiyati bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: pedagogika tarixi, ta'lim va tarbiya, didaktika, Komenskiy, sinf-dars tizimi, pedagogik tamoyillar.

Pedagogika fani insoniyat jamiyati bilan birga rivojlanib, tarbiya va ta'lim jarayonlarining uzluksiz taraqqiyotini o'rganadi. Tarix davomida har bir davrda ta'lim-tarbiya ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy ehtiyojlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Pedagogika tarixini o'rganish, zamonaviy ta'lim tizimining asoslarini tushunish va uni yanada takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu bobda jahon pedagogika fanining eng qadimgi davrlardan XIX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan rivojlanish tarixi tahlil qilinadi, Ya. A. Komenskiyning pedagogik nazariyasi va didaktik qarashlari batafsil yoritiladi. Kirish qismida shuningdek, pedagogik nazariyani o'rganishning ahamiyati, ilmiy metodlar va tadqiqot yo'nalishlari haqida izohlar keltiriladi.

Pedagogika tarixini o'rganish nafaqat ta'lim jarayonini tushunishga, balki zamonaviy pedagogik yondashuvlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu fan shaxs va jamiyat rivojini bog'lash, ma'naviy va axloqiy tarbiya asoslarini aniqlash imkonini beradi.

1. Eng qadimgi davrlarda tarbiya va ta'lim

Eng qadimgi davrlarda tarbiya hayotiy ehtiyojlar bilan bog'liq bo'lgan. Ibtidoiy jamiyatda bolalarni tarbiyalash maxsus tashkil etilmagan. Kattalar bolalarni mehnat jarayoniga jalb qilib, ovchilik, dehqonchilik va hunarmandchilik sirlarini o'rgatgan. Shu bilan birga, urf-odatlar, folklor va an'analar tarbiya vositasi sifatida xizmat qilgan.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

Tarbiya jarayoni yoshlarni jamoa hayotiga tayyorlashga qaratilgan bo'lib, shaxsning jamiyatga foydali bo'lishi ustuvor maqsad bo'lgan. Ushbu davrda o'quv dasturlari mavjud bo'lmagan, bilimlar og'zaki ravishda, tajriba orqali yetkazilgan. Shu bilan birga, qadimgi insonlarning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga bo'lgan urinishlari ham pedagogik jarayonning dastlabki bosqichi sifatida qaraladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qadimgi inson jamiyatda yashashga tayyorlanish jarayonida turli xil ko'nikmalarni egallagan, shu jumladan ijtimoiy mehnatga moslashish va jamoa qoidalariga rioya qilish. Bu pedagogikaning dastlabki, amaliy asosidir.

2. Qadimgi Sharq mamlakatlarida pedagogik qarashlar

Qadimgi Misr, Bobil, Hindiston va Xitoyda ta'lim tizimi nisbatan rivojlangan. Bu hududlarda yozuv, matematika, astronomiya, tabiatshunoslik va axloqiy tarbiya asoslari o'rgatilgan.

Xitoyda Konfutsiy ta'limoti shaxsning ma'naviy rivojlanishi va jamiyat qoidalariga rioya qilishni ta'kidlagan. Konfutsiy pedagogikasi axloqiy tarbiya, odob-axloq va shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan bo'lgan. Hindistonda esa ta'lim diniy-falsafiy mazmunga ega bo'lib, insonning axloqiy va ma'naviy poklanishi ustuvor bo'lgan. Shu davr pedagogik qarashlarining asosiy xususiyati – tarbiya va ta'limning ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqligi hisoblangan.

Qadimgi Sharqda ta'lim jarayoni ko'pincha rasmiy va diniy muassasalar orqali amalga oshgan. Shu bilan birga, bola ijtimoiy hayotga tayyorlanishi, ma'naviy va aqliy rivojlanishi pedagogik jarayonning muhim elementi bo'lgan.

3. Qadimgi Yunon pedagogik qarashlari

Qadimgi Yunon pedagogikasi shaxs kamolotini ilmiy asosda rivojlantirishga qaratilgan edi. Mashhur mutafakkirlar Suqrot, Aflotun va Arastu pedagogik fikrlarni shakllantirishda muhim rol o'ynagan.

Suqrot (470–399 yillarda) o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun savol-javob metodini ilgari surgan. U ta’limni faqat bilim berish emas, balki shaxsning axloqiy va aqliy kamolotini ta’minlash vositasi sifatida ko‘rgan.

Aflotun (427–347 yillarda) ta’limni davlat nazorati ostida tashkil etish g‘oyasini ilgari surib, shaxs va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’kidlagan.

Arastu (384–322 yillarda) yoshga mos ta’limni asos qilib, jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiya uyg‘unligini o‘rgangan.

Yunon pedagogikasining asosiy xususiyati – shaxsni barkamol etishga yo‘naltirilgan, tizimli va izchil tarbiya jarayonidir. Shu davrda ta’limning axloqiy va estetik qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan yondashuvi ham alohida e’tiborga loyiq.

4. Qadimgi Rim pedagogik tajribasi

Qadimgi Rimda ta’lim ko‘proq amaliy xarakterga ega bo‘lgan. Rim pedagogikasida:

Notiqlik san’ati – o‘quvchilarga jamoat oldida so‘zlash va muloqot qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Huquq va qonun bilimlari – jamiyatda fuqarolik majburiyatlarini tushuntirish uchun o‘rgatilgan.

Harbiy tayyorgarlik – shaxsni mustahkam va disiplinaga rioya qiluvchi jamiyat a’zosiga aylantirishga xizmat qilgan.

Shuningdek, Rimda pedagogik jarayon shaxsni jamiyatga foydali fuqaro qilib tarbiyalashga yo‘naltirilgan. Rim pedagogikasi shuningdek, tizimli darslar, o‘quv metodlari va jamiyatga tayyorlagan shaxs modeli bilan qadimiy pedagogik tajribaning mustahkam poydevorini yaratgan.

5. O‘rta asrlarda pedagogik fikr

O‘rta asrlarda pedagogik jarayonlar asosan diniy muassasalar doirasida rivojlangan.

Yevropada monastir va sobor maktablari tashkil etilib, diniy bilimlar ustuvor bo‘lgan.

Shu bilan birga Sharq pedagoglari – Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Beruniy,

Alisher Navoiy – ta’lim va tarbiya masalalariga ilmiy yondashganlar.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

Forobiy (872–950) inson shaxsini ma'naviy va aqliy jihatdan kamol toptirish, jamiyatda yaxshilik qilish asoslarini ta'kidlagan.

Ibn Sino (980–1037) ta'lim jarayonida bilimsizlikning oldini olish, axloqiy va intellektual tarbiyani uyg'unlashtirishni asosiy vazifa sifatida ko'rgan.

O'rta asrlarda pedagogika shaxs va jamiyat ehtiyojlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ilm va axloqiy tarbiyani birlashtirishga intilgan. Shu davrda tarbiya ko'proq diniy axloq va ijtimoiy odoblar orqali amalga oshgan.

6. Uyg'unish davri va pedagogika

Uyg'unish davri (Renessans) pedagogikasi shaxsning erkinligi va qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Shu davr pedagogik g'oyalari ilm-fan, san'at va adabiyotning taraqqiyotiga bog'liq edi. Ta'limning dunyoviylashuvi yuz berdi va maktablar davlat nazorati ostida rivojlana boshladi.

Bu davrda ta'lim insonning tabiatga mos rivojlanishi, tanqidiy fikrlash, ijodiy qobiliyat va axloqiy tarbiya bilan uyg'unlashdi. Shu davrning eng mashhur pedagoglari – Vittorino da Feltre, Comenius (Komenskiy) – ta'limni tizimli, tizimli metodlar bilan olib borish zarurligini ilgari surdilar.

Uyg'unish davri pedagogikasining asosiy xususiyati – shaxsning erkin rivojlanishi va tabiiy imkoniyatlariga mos ta'limni tashkil etish. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqot va amaliy mashg'ulotlar asosida bilim berish g'oyasi ilgari surilgan.

7. Ya. A. Komenskiyning hayoti va faoliyati

Ya. A. Komenskiy (1592–1670) Chex pedagogi bo'lib, pedagogika fanining asoschilaridan biridir. U ta'limni hammabop, tizimli va ilmiy asosda tashkil etish g'oyasini ilgari surgan. Komenskiy o'z pedagogik faoliyati davomida darsliklar, metodik qo'llanmalar va ta'lim tizimi asoslarini ishlab chiqqan.

Komenskiy hayoti ko'plab sinovlar bilan kechgan: u diniy zo'ravonliklar va siyosiy to'siqlar sharoitida faoliyat yuritgan. Shu bilan birga, uning pedagogik g'oyalari jahon pedagogik tarixida mustahkam iz qoldirdi.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

8. Komenskiyning didaktik nazariyasi

Komenskiyning “Buyuk didaktika” asarida ta’limning maqsadi, mazmuni va metodlari yoritilgan. U:

Ta’limda ko’rgazmalilik tamoyilini qo’llash, sezgi organlari orqali idrok etishni ta’minlashni;

Ta’limni izchillik va tizimlilik asosida, soddadan murakkabga o’tish tamoyili bilan olib borishni;

Sinf-dars tizimi va yoshga mos ta’limni ilgari surgan.

Komenskiy didaktik nazariyasining asosiy tamoyili shundaki, har bir bola o’z imkoniyatiga mos tarzda bilim olishi kerak. Shu orqali shaxsning aqliy, jismoniy va ma’naviy rivojlanishi ta’minlanadi.

9. Komenskiyning tarbiya haqidagi qarashlari

Komenskiy tarbiyani shaxs kamolotining asosiy omili deb bilgan. Axloqiy, aqliy va jismoniy tarbiya pedagogikaning asosiy vazifasi sifatida qaralgan.

U shuningdek, ta’lim va tarbiyani birlashtirish orqali insonni jamiyatga foydali shaxs qilib tarbiyalashni ta’kidlagan. Tarbiya jarayonida ota-ona, maktab va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyatga ega bo’lishi kerakligini ilgari surgan.

Komenskiy nazariyasida shuningdek:

Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish;

Mustaqil fikrlashni rivojlantirish;

Jamiyat hayotiga tayyorlash;

Bilim va amaliy ko’nikmalarni uyg’unlashtirish;

tamoyillari asosiy o’rin tutadi.

10. Komenskiy ta’limotining tarixiy ahamiyati

Komenskiy pedagogik qarashlari keyingi pedagogik ta’limotlar rivojiga katta ta’sir ko’rsatdi va bugungi zamonaviy ta’lim tizimining ilmiy asosini yaratdi.

Uning tamoyillari:

Maktab pedagogikasida;

Metodika va o'quv dasturlarida;

Ta'limni tizimli, izchil va tizimli asosda tashkil etishda;

o'z aksini topgan.

Shuningdek, Komenskiy g'oyalari zamonaviy maktablarda sinf-dars tizimi, ko'rgazmalilik, yoshga mos ta'lim va tarbiya tizimining poydevorini yaratdi.

11. Pedagogik qarashlarning zamonaviy ta'limga ta'siri

Komenskiy tamoyillari zamonaviy pedagogik jarayonga quyidagi tarzda ta'sir qilgan:

Har bir bolaning imkoniyatlariga mos ta'lim;

Axloqiy va estetik qadriyatlarni rivojlantirish;

Ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtirish;

O'quv jarayonida ko'rgazmali materiallar va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish.

Bugungi kun maktablarida Komenskiy pedagogikasi asosida: yoshga mos dasturlar, faol o'qitish metodlari va shaxsni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tizimi qo'llaniladi.

Jahon fanining tarixiy rivojlanishi ta'lim va tarbiya jarayonining takomillashib borishini ko'rsatadi. Qadimgi davrlardan boshlab, har bir tarixiy davr pedagogik fikr taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shgan.

Ya. A. Komenskiyning pedagogik nazariyasi pedagogika fanining ilmiy asoslarini mustahkamlab, bugungi ta'lim tizimining rivojiga beqiyos hissa qo'shdi. Komenskiy g'oyalari ta'lim va tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, shaxsni barkamol etish va jamiyatga foydali fuqaro sifatida tarbiyalashga xizmat qilgan.

Shuningdek, Komenskiy pedagogikasi zamonaviy maktablarda sinf-dars tizimi, ko'rgazmalilik, yoshga mos ta'lim va tarbiya tizimining poydevorini yaratdi, shuning uchun uning g'oyalari bugungi pedagogik jarayonda ham dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komenskiy Ya. A. Buyuk didaktika.

2. Pedagogika tarixi. Darslik.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

3. Forobiy A. Fozil odamlar shahri.
4. Ibn Sino A. Ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlar.
5. Uyg'onish davri pedagogik g'oyalari bo'yicha ilmiy manbalar.
6. Renessans davri ta'lim tizimi. Pedagogik tahlillar.
7. Zamonaviy pedagogika va Komenskiy tamoyillari.

